

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы
ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ имени АЛ-ФАРАБИ

AL-FARABI KAZAKH
NATIONAL UNIVERSITY

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

BULLETIN

PHILOLOGY SERIES

1(135) 2012

Жұмағұлова А. Ж. Ф. МҮСІРЕПОВ ӨНІМДЕРІНДЕГІ РУСИЗМДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫСЫ.....	103
Икрамова Э. ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНДЕГІ ИНВЕРСИЯ.....	106
Иманалиева Ф. Қ. ЕЛІКТЕУІШТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ҚЫЗМЕТІ.....	109
Иманқұлова С. М. МОДАЛЬДІЛІК МАҒЫНАЛАРЫНЫҢ БЕРЛУІ.....	113
Исасва Ж. Т., Тәтгібаева А. Е. АТАЛЫМ ЖАСАУДАҒЫ СӨЗДІҢ АССОЦИАЦИЯЛЫҚ МАҒЫНАЛАРЫ.....	116
Куличенко Ю. Д. ЛЕКСИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПЕРЦЕПТИВНЫХ ОБРАЗОВ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА.....	119
Күркебаев К. ӨЛЕҢ МӘТІНІНДЕГІ ЕТІСТІКТЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТІРКЕСІМДІЛІГІ.....	125
Қалдырқұлов Қ. ЖАҢА СӨЗДЕР МЕН ЖАҢА СӨЗ ҚОЛДАНЫСТАРДЫҢ АЙЫРЫМ БЕЛГІЛЕРІ.....	127
Қасым Б. ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ КҮРДІЛІ ЕТІСТІКТЕР МЕН АНАЛИТИКАЛЫҚ ФОРМАЛЫ ЕТІСТІКТЕР.....	131
Қайдарова Г. Қ. ДАУЫССЫЗ ДЫБЫСТАРДЫҢ БУЫН ҚҰРАМЫНДАҒЫ АРТИКУЛЯЦИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	135
Қошанова Н. Д. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ БАСТАУЫПШЫҢ ТҮРАҚТЫ ТІРКЕСТЕРДЕН ЖАСАЛУ ЖОЛДАРЫ.....	138
Супрун В. И., Мадиева Г. Б. СЕМАНТИКА СОБСТВЕННЫХ ИМЕН: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ.....	141
Медетбекова П. Т. МЕН/ БЕН/ ПЕН / ЖӘНЕ ЖАЛҒАУЛЫҚ ШЫЛАУЛАРЫНЫҢ КВАНТИТАТИВТІ ТАЛДАУЫ.....	145
Мұхамеджанова А. Т. ІЕСЕНБЕРЛИННІҢ «ҒАШЫҚТАР» РОМАНЫНДАҒЫ МЕҢГЕРІЛЕ БАЙЛАНЫСҚАН ЕСІМДІ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІ.....	148
Өтебеков С. СӨЙЛЕМ ЖӘНЕ ОНЫҢ БЕЛГІЛЕРІ ЖӨНІНДЕГІ Т. САЙРАМБАЕВТЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ ЖАЙЫНДА.....	153
Рысбай Б. Ө. НҮРПЕЙСОН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ СИНКРЕТИЗМ ҚҰБЫЛЫСЫ.....	156
Сманова Б. Л. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ФАЗАЛЫҚ ЕТІСТІКТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	159
Сырлыбаева Г. Т. ҚАРСЫ МӨНДІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТЫ.....	161
Сүйінжанова Ж. К. ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ МЕҢГЕРІЛЕ БАЙЛАНЫСҚАН ТІРКЕСТЕРДІҢ ЛЕКСИКАЛАНУЫ.....	165
Темірбекова Г. Қ. АТАУЛЫ СӨЙЛЕМДЕРДІҢ МАҒЫНАЛЫҚ ЖӘНЕ ГРАММАТИКАЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІ.....	168
Тураева А. Т. ЖІКТЕУ ЕСІМДІКТЕРІНІҢ БЕЛГІЛІЛІК МӨНГЕ ҚАТЫСЫ.....	171
Шойбекова Ф. Б. СӨЗЖАСАМНЫҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТӘСІЛІ.....	174
Шыныбекова А. К. СӨЗ ТІРКЕСТІ ТЕРМИНДЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖАСАЛУЫ.....	177
Чалтиканова Л. А. МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ВАРИАНТТАР МЕН СИНТАКСИСТИК ВАРИАНТТАРДЫҢ АРАЛАС КЕЛУІ.....	181
Хасенова А. Н. ҚИМЫЛ ЕСІМДІ САБАҚТАС ҚҰРМАЛАС СӨЙЛЕМДЕР.....	185

ТІЛ-ҚҰРАЛДЫҢ ТҮЛҒА ТОЛЕРАНТТЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Асапбаева С. А. ТІЛ ЖӘНЕ ӨМІР САЛАЛАРЫ, ЖАРНАМА САЛАСЫНДА ТІЛДІ ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	191	
Авакова Р. А., Баймұхамбетова Э. М. ЕУРОПАДАҒЫ ТҮРКІТАНУ ҒЫЛЫМЫ: ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ БАҒЫТТАРЫ.....	195	
Авакова Р. А., Занадиль Жұлдыз М. ҚАШҚАРИ «ДИУАНИ ЛУҒАТ-ИТ-ТҮРК»: ҚЫТАЙ ТҮРКІТАНУШЫЛАРЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕ.....	201	
Авакова Р. А., Сайлауова А. А. ТҮРКІ МИФОЛОГЕМАЛАРЫ: ХАЛЫҚ САНАСЫНЫҢ МӘДЕНИ-РУХАНИ ТЕТІГІ.....	203	
Әбдірешова Ә. Б. БҰҚАЛАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ТАҚЫРЫБЫ.....	208	
Әмірова М. КӘСІБИ ТІЛДІ ҮЙРЕТУДЕГІ КОММУНИКАТИВТІК БАҒЫТ.....	211	
Әбдіғалимова Ж. ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ТОПОНИМИКАЛЫҚ АТАУЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	213	
Байболоғ Л. Б. ҚАЗАҚ ТІЛІН ЕКІНШІ ТІЛ НЕМЕСЕ ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ МЕҢГЕРУ ТАЛАПТАРЫНЫҢ.....	216	Талға
МАЗМҰНЫН ЖАСАУДЫҢ ӨДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ.....	219	Оңтүстік
Балабекова Қ. Ш. СӨЗ ТІРКЕСТЕРІН ДАМУДА ОҚЫТУ.....	219	Жисенқұ
Бектемирова С. Б., Әуесхан Р. ОРАЛЫМАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЖЕРГІЛІКТІ ХАЛЫҚ ТІЛІНЕ БЕЙІМДЕЛУІ.....	222	Қонысұл
Байымбетова Р. КӨНЕ ТҮРКІЛЕРДІҢ МИФОЛОГИЯЛЫҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ҰМАЙ ЖӘНЕ ҚҰТ ҰҒЫМДАРЫНЫҢ ТІЛДЕГІ КӨРІНСІ.....	224	беделді
Бұлдыбай А. С. ЖЫРАУЛЫҚ ЖЫРШЫЛЫҚ ӨНЕР.....	228	көрікті
Дүйсенғалип Д. М. ТЕСТ ЖАСАУДЫҢ ТАРИХЫ МЕН ТЕОРИЯСЫ.....	232	ерте ай
Ергүбекова Ж. ЭТНОМӨДЕНИ «БАТЫР» КОНЦЕПТІСІНІҢ ГИПЕРБОЛИКАЛЫҚ ТҮРДЕ СУРЕТТЕЛУІ.....	234	рімді екі
Жүсіпова Б. ТҮРКІСТАН ТҮРҒЫНДАРЫ ТІЛІНДЕГІ ТАҒАМ АТАУЛАРЫНА БАЙЛАНЫСТЫ СӨЗДЕР.....	237	төртке к
Ильясова Н. СӨЙЛЕУ ҰҒЫМЫНЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ МӨНІ.....	240	арман —
Исасва Ж. Т., Тәтгібаева А. Е. КӨРКЕМ ӨДЕБИЕТ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТІЛІНДЕГІ КЕЙБІР ЛЕКСИКАЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ.....	244	еңбегіме
ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	247	шегуіне
Көпбаева Ж. МӘТІННІҢ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	247	Онжы
Қалымбетова А. Ж. ЛЕКСИКА-ГРАММАТИКАЛЫҚ БОЛІК БОЙЫНША ҚАЛЫПТАСАТЫН ЫЛІК-ДАҒДЫЛАР.....	249	интернат
Қамасва С. А. МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ОҚЫТУДАҒЫ ТҮЛҒАЛАР ТАҒЫЛЫМЫ.....	252	атындағы
Құрманбаева А. Ж. ІСҚАҒАЗДАР ТІЛІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН НЕГІЗГІ ТҮРЛЕРІ.....	255	логия фа
Құлмамырова Ж. Қ. АНЫҚТАУЫШ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ҚАЗІРГІ АРАБ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТІЛ БІЛІМІНДЕГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	259	дағыдай
Құзар Ж. «АҚ ЖӘНЕ ҚАРА» КОНЦЕПТІСІНІҢ ҚАЗАҚ-АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЛИНГВОМӨДЕНИ СИПАТЫ.....	262	Ғылы
Мамасва М. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАРҒА СӨЙКЕС ТІЛДІ ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА БАҒЫТ.....	266	Ұлттық
Молдақашева Б., Мақышева К. МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ ҚАЗАҚ АУДИТОРИЯСЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ТЫҢ ӨДІСТЕРІ.....	269	институт
Мағжан С. БІМ ТІЛІ ЖӘНЕ ТАБИҒИ ТІЛ.....	271	Балақасв
Мұхамеджанова А., Ахметова Т. КӘСІБИ ЛЕКСИКАНЫ МЕҢГЕРТУДІҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ.....	274	Талға
Мекебаева Л. А. КӨРКЕМ СӨЗДІҢ ЗЕРГЕРІ.....	279	гикалық
Нүрәлі Н. ЖАЗУШЫ СӘБИТ МҰҚАНОВ ЖӘНЕ ОҚЫРМАН (С. Мұқанов хаттары негізінде).....	282	(1965-19
Нуржанова Б. Н. АРНАЙЫ МАҚСАТТА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТІЛ МӘСЕЛЕСІ.....	285	тінде бас
Нүржігітова Г. МАМАНДЫҚПЕН БАЙЛАНЫСТЫРА ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӨДІС-ТӘСІЛДЕРІ.....	288	зінен Қа
Рахимова А. М. АДАМНЫҢ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫҚ СИПАТЫ: ШЕШЕНДІК СӨЗ ӨНЕРІ.....	291	2009) өті
Рысбаева Г. «КӨК БӨРІ» ЖӘНЕ «АЮ» ТОТЕМІНЕ ҚАТЫСТЫ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ.....	294	терген «
Сатбекова А. А. ЖОБАЛАЙ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ НЕГІЗІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ САПАЛЫ ОҚЫТУДЫҢ СЕНІМДІ ТУҒЫРЛАРЫ.....	298	2009) қос
Саткенова Ж. Б. ҰЛТТЫҚ КОНЦЕПТІЛЕРДІҢ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК ҚҰРЫЛЫМЫ.....	301	мет атқар
Сансызбаева Д. Б., Шайкенова А. Ж. КӘСІБИ ҚАЗАҚ ТІЛІН МЕҢГЕРТУДЕГІ МӘТІН ТҮРЛЕРІ.....	304	Талға
Сарсекеева А. А. ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ЖАЛҚЫ ЕСІМДЕРДІҢ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК АСПЕКТІЛЕРІ.....	307	жолына
Сейдімханова Т. Б. С.СЕЙФУЛЛИННІҢ «ҚАЗАҚ ӨДЕБИЕТІ» ОҚУЛЫҒЫ ӨЗ ЗАМАНЫНЫҢ ОЗЫҚ ОЙЛЫ ТУЫНДЫСЫ.....	310	қорғаған
Доц. Др. Бурул Сағынбаева ҰНУТУЛУП БАРАТҚАН ҰЛУТТУК МУРАСТАР.....	313	сан есім
(ҚЫРҒЫЗ ТІЛІНДЕГІ «ҚОШТОШУ» ЭТИКЕТ БИРДИКТЕРІНИН ҰЛУТТУК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ).....	316	
Таласпаева Ж. С., Сабитова Ә. Д. ҒАБИТ МҮСІРЕПОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ МАТЕРИАЛДЫҚ ЖӘНЕ.....	319	
РУХАНИ МӨДЕНИЕТ АТАУЛАРЫ.....	322	
Тумабаева А. ЖАСТАР ТІЛІНІҢ СУБМӨДЕНИ ТАБИҒАТЫ.....	325	
Тұрсынбайқызы М. ҚАЗАҚ ОНОМАСТИКАСЫНЫҢ ӨЗГЕ ТІЛГЕ АУДАРЫЛУ МӘСЕЛЕСІ.....	328	
Тікесбай Г. АУДАРМА ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЛИНГВОМӨДЕНИ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	331	
Түсіпқалиева Р., Танысыбаева Б. М. ҚАЗАҚ ТІЛІН МАМАНДЫҚПЕН ҰШТАСТЫРЫП ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ.....	334	
Шаханова Р. Ә., Тымболова А. О. КӨПТІЛДІ МӨДЕНИ ТҮЛҒАНЫҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ.....	337	
Ақбұзауова Б. ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ ЕСІМШЕЛІ ҚҰРЫЛЫМДАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АУДАРУ.....	340	
Найманбай А. Р. Ж. ӘЛМІШУЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ КӨРКЕМДЕГІШ-БЕЙНЕЛЕГІШ ҚҰРАЛДАРДЫҢ СТИЛЬДІК ҚЫЗМЕТІ.....	343	
Өтемісова Г. Ж. АҚЫН-ЖЫРАУЛАР ТІЛІНДЕГІ КӨНЕРГЕН АТАЛЫМДАРДЫҢ.....	346	
СИНОНИМДІК ТӘСІЛДЕР АРҚЫЛЫ ЖАСАЛУЫ (Ерімбет пен Нұртуған шығармалары бойынша).....	349	
Нұрғазина А. Ө. ҚОС СӨЗДЕРДІҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	352	

временных рус-
стана насыщен
ыми образами,
языковую кар-
да из проанали-
можно сделать
вной системы в
ления ряда за-
механизм ото-
в языке, пони-
картины мир,
еотъемлемой и
ональной куль-
тво с которой
олько изучение
этой культуры,
афической, эко-
нант, но и про-
нации, взгляд
культуры, с их

эпистемологических
Вестник КазНУ. Серия

личности сквозь
язык и современ-
русистики. – М.,

закончилась // Из-
нваря // Ошибка!

Литер. – 2009. – 22
an=russian&id=167&

и верблюды // Эк-
//www.express-k.kz/

Литер. – 2009. –
p? lan=russian&id=

всплыла правда, но
емя. – 2002. – 1 ав-

Словарь-справоч-
е для учителя. – 3-е

ея разум // Страна и
kz/archiv/?act= read-

еленых Республики
ut/Who-such-Green/

банковский лад. –
kz/show_article.php?

оятное. Закон «О
й редакции. – Дело-

раван. – 2004. – 12

ушенных возмож-
– 2003. – 23 января.

15.Морозова Е. Сладкий приговор // Литер. – 2009. –
3 апреля // <http://www.liter.kz/site.php? lan=russian&id=13932>

16.Вологодская Г. Жезкент: светлое прошлое, мрачное,
стоящее // Караван. – 2008. – 21 марта // <http://www. Carav-an.kz/article/?aid=5193&pid=118>

17.Григорьева О.Н. Цвет и запах власти. Лексика чув-
ственного восприятия в публицистическом и художест-
венном текстах: учебное пособие. – М.: Флинта, 2004. – 248 с.

18.Малеев С.О Павловых «дарах» и протухшей рыбе //

Мерополис. – 2008. – 28 июня // http://www.megapolis.kz/show_article.php?art_id=9742&start=160

19.Варов В. Кому кама с утра? – Мерополис. – 2009. –

16 февраля//http://www.megapolis.kz/show_article.php?art_id=11202

20.Мусабекова У.Е. Одоративные ассоциации как
феномен культуры//Материалы международной конферен-
ции, посвященной 70-летию Казахского националь-ного
университета им. аль-Фараби. – Алматы, 2003. – С. 210-211.

Ю. Д. Куличенко

Б САЯСИ ДИСКУРСТЫҢ ПЕРЦЕПТИВТІ ОБРАЗДАРЫ

Бұл мақалада саяси дискурстың перцептивті образдарының иерархиялық құрылымы ерекше феномен ретінде қарастырылады және тілдік бірліктер лингвистикалық талдауға түседі. Адамның ойлау қабілетінің көрінуін жсплицитті және верификациялық амалдар арқылы беріп, сол арқылы биліктің, әлемнің ұлттық тілдік бейнесі және тілдік санасының абстрактылы категориясының метафоралану процесі талданады.

Y. D. Kulichenko

THE OF PERCEPTUAL IMAGES OF POLITICAL DISCOURSE

In the present article the hierarchical structure of perceptual images' of political discourse is considered as a special phenomenon and linguistic analysis made on language units. Showing the manifestations of human intellectual activity through verifying and explicit means and according to them analyzes the metaphorization process of abstract categories of authority, the world's national language image and language conscience.

К. Күркебаев,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың доценті, ф.ғ.к.

ӨЛЕҢ МӘТІНІНДЕГІ ЕТІСТІКТЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ТІРКЕСІМДІЛІГІ

Поэтикалық мәтінде өлең мазмұны мен
үйлесімін жеткізуде өнімді функцио-
нық қызметті етістік сөз табы белсенді
қарастырылады.

Өлең мәтінін түзуде етістіктің барлық түр-
лері мен тұлғалары іс-қимылға жұмылдыру,
ерекше баяндау, ұйқас құрауға бейімділік,
өлең психологиялық күй, динамикалық екпін
нықты лингвопоэтикалық қолданыстарға аса
байланысты.

Есімдер сияқты етістіктер де көркем сөз
мәтінде, әсіресе өлең мәтінінде поэтикалық-
нық қызметке ие.

«Етістік тіліміздегі сөз таптарының ішін-
дегі ең күрделі және қарымы ең кең грам-
матикалық категория. Етістіктің күрделілігі мен
құрылымдылығы оның аса өрісті лексика-семан-
тикалық сипатымен, бай лексика, граммати-
калық формаларымен, көсілінксі синтаксистік
қызметімен тығыз байланысты», – [1, 122]
сөз тұжырымдалуы шынында да бұл сөз
табының поэтикалық мәтіндегі тіркесімділік
қабілетінің кең ауқымдылығы, іс-қимыл мағы-

насының әр тараптылығы, қуатты эмоционал-
дық фон тудыруы, ырғақ пен ұйқас құрау
ерекшеліктерінің өзіндік көріністерін айқын-
дап тұрған іспетті. Тілдің дамуы барысында
әр түрлі объективті себептермен жеке сөз тап-
тарының тіркесімділік қабілетінің артқандығы
белгілі. Етістік сөздердің тіркесімділік қабі-
летінің артуы – оның мағыналық жағынан
дамуына негізделсе, өз кезегінде олардың тір-
кесетін сөздерінің аясының мол болғаны-
менде байланысты.

Кез келген тілдік жүйеде сөздер бір-бірі-
мен байланысуы үшін өзара мағыналық және
грамматикалық жағынан сәйкестікте болуы
шарт.

Тіл ғылымында тіркесімділік мәселесі **ва-
ленттілік теориясымен** сабақтастықта қа-
растырылады. Валенттілік терминінің енуі
жиырмасыншы ғасырдың қыркыншы жылда-
рының аяғындағы С.Д. Кацнельсонның еңбек-
терінен бастау алады. Тілде толық мағыналы
сөз тек белгілі бір синтаксистік жағдайда ғана
өзінің толыққанды мағыналық қырын көрсете

алатындығын баса айта келе, С.Д. Кацнельсон: «Это свойство слова, определенным образом реализоваться в предложении, выступать в определенные комбинации с другими словами можно было бы назвать его синтаксической валентностью [2,126], – деп жазады.

Бұл теорияны одан әрі дамытушы Л. Теньер валенттілік терминін тек етістік сөз табына қатысты қолданады. Кейінгі жылдары зерттеу нысаны ретінде өзге сөз таптары алынған Ю.Д. Апресян, В.Г. Адмони, М.Д. Степанова, Н.Д. Шмелев, Н.И. Степаненколардың еңбектерінде әрі қарай тереңдетіліп қарастырылды.

Валенттілік теориясы жөнінде М. Оразов: «Валенттілік теориясы бойынша сөздер екінші бір сөзбен байланысқанда белгілі бір мағыналық және тұлғалық сыбайластығы жағынан ғана байланысады» – дей келе, сөздердің тұлғалық жақтан байланысуын сыртқы валенттілік деп атайды және олардың мағыналық жағынан да байланыста болуы керектігін ескертеді [3,24]. Сондай-ақ, семантикалық валенттіліктің жеке кездеспей, синтаксистік валенттіліктің ішкі мазмұны ретінде ғана өмір сүретіндігі семантика теориясында әр қырынан сөз болып жүр.

Валенттілік мәселесіне байланысты Қ. Жұбановтың айтқан мына бір пікірі назар аудартады: «Грамматиканың мақсаты жалғыз-ақ сөздің қандай мағыналары болатындығын баяндау ғана емес, қандай формаларға қандай мағыналар сәйкес келетінін баяндап, дұрысы, қандай мағына шығуы үшін сөзді қалайша құрастыру керек екендігін баяндау» [4,241]. Сонымен, валенттілік деп сөздердің бір-бірімен мағыналық және синтаксистік жағынан үйлесімді келуін айтамыз.

Етістіктер ойды түсінікті, тиянақты жеткізуде басты тәсіл болып табылады да, сөйлем соңында, кейде сөйлем ішінде басқа сөздерді өздеріне бағындырып, басыңқы қызметте әр құрамда келе береді. Бұл жөнінде Г.Д. Санжеев: «Глагол – это существо многорукое, которое одно только и может организовать в единое целое все возможные формы соединений слов предложения, словосочетания, фразеологические единицы» [5, с.6-7], – деп көрсетеді. Шын мәнінде, етістіктердің өзге сөздермен тіркесу аясы кең, барлық сөз табымен кеңінен тіркеске түседі.

Жалпы сөз тіркестері туралы еңбектерде етістікті сөз тіркестерінің бағыныңқы сыңарлары ретінде зат есім, сын есім, сан есім, есім-

дік, үстеу, еліктеуіш және етістік сөз таптары аталып жүр.

Профессор Т. Сайрамбаев сөз тіркестерінің аясын құрайтын сөз таптарын мынадай үш бағытта қарастыруды ұсынады:

1) Әр сөз табының негізінде қалыптасқан сөз тіркестері;

2) Бір сөз табының негізінде қалыптасқан сөз тіркестері;

3) Бір сөздің қайталануы негізінде жасалған сөз тіркестері [6, 108 б.].

Поэзия тілінде заттың атауға қатысы, сынның сапасы, қимылы сияқты семантикалық қатынасты білдіруде есімше тұлғалы сөздердің жұмсалудың молынан кездеседі.

Мәселен есімше тұлғалы сөздер өлең мәтінінде есімдермен де, етістіктермен тіркесімділікке түсіп, семантикалық тіркес құрауға уақыт пен кеңістік қатынасындағы атрибуттық мәнге ие болып, мәтінді ұйымдастырушы тірек сөз қызметінде жиі жұмсалады.

*Тұяқ та жоқ тігерге дым қалмаған,
Жау жалмаған, жабысып, құм жалмаған,
Сырлар бар - ау қойнында, туган далам,
Ақтарылған қанынан қазағыңның,
Құзғыны да Құдайдың құр қалмаған....*
(М.Мақатаев)

Көмекші етістіктер мен есімше тұлғаларының басыңқы сыңарда жалпы, жалқы, деректі, дерексіз ұғымдағы есім сөздермен түйдектеліп келуі поэтикалық өлең мәтініндегі семантикалық тіркесімділіктің бір үлгісі болып табылады. Мысалы,

*.....Ақын деген лапылдаған өрт екен,
Жанып өту ақындардың - серті екен*
(М.Мақатаев.)

«Қазақ тіліндегі сын есімдердің валенттілігі» деп аталатын монографиясында М.С. Жолшаева сын есімдердің тіркесімділік аясын қарастыра келіп, сын есімнің етістікпен тіркесін екі топқа бөліп қарастыру керек екендігін тілге тиек етеді. Оның себебін етістіктің басыңқы сыңарда келіп жұмсалудың өзіндік ерекшеліктерімен байланыстырады. «Ол мына мәселемен байланысты: біріншіден, етістіктің олармен тіркесі таза қимылдық мәнге ие болса, екіншіден, етістіктің есімше мен қимыл есімінің заттанып келуі арқылы байланысады [7,123 б.].

Қатыстық сын есімдердің арнайы жұрнақтар арқылы басқа сөз таптарынан жасалатыны белгілі. М. Балақаев, Р. Әмір сынды ғалымдар қатыстық сын есімдер жасаушы қосымшалар-

сөз таптары

өз тіркесте-
ын мынадай

қалыптасқан

қалыптасқан

інде жасал-

тысы, сыны,

қалық қаты-

сөздердің

р өлең мәті-

тіркесімді-

ес құрауда

ғы атрибут-

дастырушы

ды.

аған,

жасалмаған,

ан далам,

ың,

қалмаған.....

тұлғалары-

қы, деректі,

түйдектеліп

егі семанти-

болып табы-

екен,

серті екен

дің валент-

рафиясында

тіркесімділік

н етістікпен

дың ішіндегі **-сыз, -сіз; -дай, -дей, -тай, -тей** жұрнақтары арқылы жасалғандардың ғана етістіктермен көбірек тіркесетіндігін көрсетеді. Тілімізде **-дай, -дей** жұрнақтары арқылы жасалған қатыстық сын есімдерде ұқсату, салыстыру мәні бар сын есімдер алынады. Енді осы жұрнақтың қатысуымен жасалатын қатыстық сын есім мен етістіктердің тіркесіміне мысал келтірсек:

Келсаптай түзды түйген бас ағарған,
Түздегі қу *бастайын* жақ қуарған.
Бетіне *ел көшкендей* сүрлеу түсіп,
Шөлдегі *шыңыраудай* көз суалған
(І.Жансүгіров).

Өлең мәтініндегі *келсаптай, қу бастайын, ел көшкендей, шыңыраудай* сияқты сын есім сөздер етістіктермен әр түрлі позициялық жағдайда тіркесімділікке түсіп кейіпкер тұлғасын анықтап, портретін сомдауда *шашы ағарған басын түз түйген келсаппен, бетінің жарымын көшкен елдің сүрлеу ізімен, суалған көзін шөлдегі шыңыраумен* тілдік санадағы салыстыру, теңеу, ұқсастыру әдістері арқылы семантикалық байланысқа түсіріп, өлең мә-

тінінің семантикалық тұтастығын қалыптастырған.

Қорыта айтқанда, мазмұндық-құрылым жүйесінің көп сатылы, көп қырлы болып келуіне байланысты өлең мәтінінің семантикасындағы тіркесімділік мәселесі күрделі де қиын, қиыры да мол құбылыс қатарына жатады. Сондықтан тіркесімділік мәселесі сөздің өзге сөздермен синтаксистік байланысқа түсіп әр алуан семантикалық қатынасқа түсу қабілеттілігін танытатындықтан өлең мәтінінің теориялық қағидаттарымен ұштастырыла қарастыруды қажет етеді.

1. Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі. Алматы, 1964. — 183 б.
2. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание. — Л.: Наука, 1986. — 300 с.
3. Оразов М. Қазіргі қазақ тіліндегі қалып етістіктері. — Алматы: Мектеп, 1980. — 176 б.
4. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. — Алматы: Ғылым, 1999. — 582 б.
5. Санжеев Г.Д. Сравнительная грамматика монгольских языков. Глагол. — М.: Из-во вост. Лит-ры, 1963. — 266 с.
6. Сайрамбаев Т. Сөз тіркесі мен жай сөйлем синтаксисі. — Алматы: Рауан, 1991. — 176 б.
7. Жолшаева М.С. Қазақ тіліндегі сын есімдердің валенттілігі. — Алматы: Толғанай Т, 2007. — 175 б.

К. Куркебаев

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ВАЛЕНТНОСТЬ ГЛАГОЛОВ

В этой статье рассматриваются вопросы семантической валентности глагола в поэтических текстах.

K. Kurkebaev

SEMANTIC VALENCE OF THE VERBS

This article considers the issues of semantic valence of the verbs in poetic texts.

Қ. Қадырқұлов,

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың доценті, ф.ғ.к.

ЖАҢА СӨЗДЕР МЕН ЖАҢА СӨЗ ҚОЛДАНЫСТАРДЫҢ АЙЫРЫМ БЕЛГІЛЕРІ

Жаңа зат пен құбылыс пайда болғаннан кейін оларды ұғымдық жағынан сипаттайтын жаңа атаулар қажет. Жаңа атаулар тіл ғылымында лексика бөлімінің, оның ішінде неологизм тармағының зерттеу нысаны болды. Неологизм - қай тілде болмасын **жаңа сөз** жүйесінің баламасы. Бірақ неологизм терминінің мәні жаңа сөз бен жаңа сөз қолданысы болып салалық түрге бөлінетіні ғылыми-зерттеу еңбектерде арнайы қаралған емес.

«Қазіргі орыс тіліндегі жаңа сөздер» атты диссертациялық зерттеуінде Л.И.Джоглидзе: неологизмдер - тілдегі жаңа сөздер, тіл жүйесінің лексикалық бөлігі. Неологизмдер — сөйлеу тілінде дайын күйінде қолданылатын, бірақ салыстырмалы түрде жақында пайда болған сөздер, - деп тұжырымдайды / 1 /.

Ал Р.Ю. Намитокова «Жаңа сөздер — тілде белгілі бір кезеңде пайда болған, бұрын болмаған және жалпы қолданысқа түспеген, сол